

Тоїчкін Д.

Козацька шабля XVII–XVIII ст.: Історико-зброєзнавче дослідження. – К.: ВД «Стилос», 2007. – 367 с., іл., карти.

Історичне зброєзнавство – одна з найменш досліджених галузей у складі спеціальних історичних дисциплін. Тому поява навіть невеличкої розвідки на відповідну тематику завжди привертає пильну увагу не тільки дослідників суто зброєзнавчих питань, а й усіх істориків, котрі досліджують ті історичні періоди, в які функціонувала зброя за своїм безпосереднім призначенням. Поява друком книги кандидата історичних наук Д.Тоїчкіна «Козацька шабля XVII–XVIII ст.: Історико-зброєзнавче дослідження» відразу викликала непідробний великий інтерес до себе не тільки через оригінальність і складність обраної проблеми, а передусім через вдумливий підхід автора до всебічного розкриття особливостей досить специфічного речового джерела – шаблі. Це приклад кваліфікованого підходу фахівця до інформації, котру надає остання, з історією появи та функціонування якої тісно пов'язаний один із визначних періодів вітчизняного минулого.

В Україні шабля є одним із найважливіших символів козацтва й традицій, пов'язаних із національним визволенням та державотворчими процесами. Вона посідала визначне місце в свідомості українців, асоціюючись у першу чергу з козаком – захисником народу і Вітчизни. Шабля фігурує в численних народних думках, значній кількості поетичних творів, прислів'їв та приказок. Її оспівав Т.Шевченко як невід'ємний атрибут – супутник українського лицарства. Тож дослідження самої шаблі – воістину легендарної зброї – становить неодмінну і вагомую частку загального процесу вивчення козацького минулого, життя, побуту та численних війн славіх волелюбних лицарів степу. Актуальність такого дослідження – безперечна, оскільки зумовлена не тільки необхідністю вивчення окремих історичних комплексів речових джерел, а й подальшим поступом українського зброєзнавства, що на сьогодні налічує тільки кілька більш-менш фундаментальних розвідок і взагалі залишає бажати кращого, коли справа йде про вивчення зброї. Спеціальної наукової праці, котра б комплексно досліджувала зброярські традиції на українських землях, залучала до аналітичного розгляду значний за обсягом фактичний матеріал, зокрема такий, що стосується шаблі, взагалі не існує. Причин такого стану речей чимало. Серед них – та, що відсутні фахівці з такої проблематики і, головне, жодне музейне сховище не може похвалитися наявністю представницького, не кажучи повного, комплексу шабель, які були на озброєнні козацького війська впродовж XVII – XVIII ст. Тобто йдеться про джерельну базу, котра виявилася розпорошеною, а значна кількість холодної зброї осіла в музеях Росії та Польщі й також у численних приватних колекціях. Можливо, саме через це відсутня спеціальна література з проблеми, видана українською мовою. Навіть у представницьких словниках годі шукати досить специфічні, чисто українські зброярські терміни, які відповідно засвідчували б про розвиток понятійного апа-

рату вітчизняного зброєзнавства та, як наслідок, про поступ самої науки про зброю. Отже, перед автором одночасно з дослідженням історії виникнення і побутування шаблі, розвитку й удосконалення її конструкції впродовж тривалого часу стояло надзвичайно відповідальне завдання щодо складання понятійного апарату праці, що передбачав виявлення та обґрунтування вживаних на теренах України зброєзнавчих понять і відповідної термінології, котрі мали ввійти до словників із спецдисциплін як складова їх дефініцій.

Автор монографії вже у вступі чітко окреслив коло проблем, які поставив собі за мету розв'язати шляхом всебічного вивчення унікального речового джерела, котре, власне, до цього часу не стало об'єктом дослідження по всіх параметрах, як того вимагає історичне зброєзнавство.

Про історію козаччини написано тисячі статей, видано, зокрема в останній час, десятки фундаментальних праць. А от про шаблю, яка стала невід'ємним атрибутом, запорукою існування козацького війська, була головною поліфункціональною складовою у комплекті холодної зброї козаків та стала легендарною, так і не здійснено жодного фундаментального дослідження.

Д.В.Тоїчкін поставив перед собою досить складний та досі не розв'язаний комплекс завдань, котрий об'єднано саме в чітко означеному і винесеному у підзаголовок визначенні як історико-зброєзнавче дослідження. Тобто автор визнав за необхідне не тільки досконально вивчити шаблю по всіх параметрах, як того вимагає зброєзнавство, а й передусім дослідити історію походження даного виду озброєння, показати його витoki і формування в окремий тип. Вивчаючи шаблі, автор відповідально підійшов до проблеми типологізації та класифікації холодної зброї, серед якої значне місце займають шпаги, шаблі, палаші й шашки. Відтак, на основі ретельного дослідження багатьох її зразків Д.В.Тоїчкіну вдалося запропонувати власну, відмінну від запропонованих раніше вченіми, схему (С. 29), яка дає чітке уявлення про різні види козацького озброєння – клинкову, древкову, гнучку, монолітну і механічну металеву зброю, окресливши її за ознаками монофункціональності та поліфункціональності, а також за особливостями використання в бою (січна, різальна, колольна, ударна, ручна метална). Серед клинкової зброї поряд із кинджалом, ножем та металним ножем стоїть у класифікаційній схемі шабля, що з'явилася в кінці VII – на початку VIII ст. н.е. Надзвичайно цікавою видається наведена на С.35 схема конструкції шаблі з детальним показом її частин, вперше оприлюднених у зброєзнавчому дослідженні з обґрунтованим описом деталей із вживанням термінології, поданої українською мовою. Це, безперечно, вагомий внесок автора до теоретичних проблем зброєзнавства, котрий заслуговує на схвалення, що передбачає подальший розвиток їх окремих складових.

Разом із тим, з'ясовуючи ступінь наукової розробки теми, ретельно простеживши всі здобутки своїх попередників – учених, які в різний час й у різноманітних країнах світу зробили спроби підійти до вивчення шабел, що були на озброєнні в їх регіонах, дослідник дійшов висновку щодо необхідності створення широкомасштабної комплексної праці, яка б давала повне уявлення саме про козацьку шаблю XVII – XVIII ст. Адже відкритим залишалось в історіографії питання про морфологічний тип зброї, особливо про таку, котру автор визначає обґрунтованим ним терміном «українська козацька шабля».

Визначений комплекс проблем передбачав і використання та ретельний аналіз багатьох різного типу й виду історичних джерел – від залишених із середньовічних часів самих різновидів шабел – речових і писемних матеріалів різного походження – до іконографічних, старовинних портретів з образами відомих козацьких ватажків – гетьманів, полковників, сотників і уславлених відвагою козаків, які на полотнах їх сучасників-митців зображались обов'язково із своєю зброєю. Інформація іконографічних джерел – це, безперечно, наукове досягнення молодого вченого, котрий зумів залучити до дослідження комплекс картин XVII – XVIII ст. (або їх пізніші копії), що дозволило переконливо довести наявність і популярність в Україні таких типів шабел, як карабеля, кілідж, шабля турецького типу, шамшир, польсько-угорська (тип II), орла, ординка, гусарська, чечуга (смичок), козацька (карабеля гусарська).

Специфічність даної фундаментальної праці полягає в тому, що одночасно з дослідженням безпосередньо всіх виявлених у музейних сховищах шабел, детальним описом конструкції кожного з їх типів автор запропонував та завдяки власній розробленій і запровадженій у праці схемі системи виміру холодної зброї показав наочно доцільність та необхідність вимірів шабел на численних рисунках, наведених у тексті.

Відтак, музейні працівники отримали, так би мовити, довідник, за котрим на практиці можна відтепер проводити виміри наявних у сховищах їх зразків і визначати з достовірністю тип та відповідно назву останніх.

Розповівши, на жаль, дуже коротко історію виникнення шаблі, простеживши її розвиток і вдосконалення впродовж тривалого часу, вчений зробив цікаві висновки щодо неї, як про продукт середньовічних технологій. Оскільки у монографії досліджено не тільки клинкову зброю, що потрапляла в Україну торговельними шляхами внаслідок розвитку міжнародних зв'язків, а й безпосередньо ту, котру виготовляли на її землях, Д.В.Тоїчкін один із підрозділів праці присвятив стану металургії в краї та її сировинній бази. Це було необхідно для того, щоб показати можливість виготовлення шабел із власних покладів заліза.

Цікавим видається і підрозділ з описом самого процесу виготовлення середньовічної клинкової зброї, де порушено вперше питання про її виробника й визначено та перелічено інструментарій, котрим він користувався (С.113–122). Підтвердженням висновків автора про виробництво власних українських шабел, які залишили окремі письмові джерела, є введені ним уперше до наукового обігу їх унікальні зразки.

Логічно перейшовши у своїй праці в наступному розділі до безпосереднього аналізу всіх козацьких шабел, виявлених ним у запасниках і експозиціях ряду центральних музеїв України, автор порівнює їх з іншими типами холодного озброєння козаків. Детально він показує при цьому призначення довбні, бойової коси, бойового серпа, обушка, сокири, чекана, келепу (клівця), бердиша, списа, кіки, кінджалу, ножа, булав, луку й стріл та, врешті, шаблі, що завершувала комплект озброєння козаків у походах. Цінною для дослідників зброї виглядає таблиця з визначенням походження (за місцем виготовлення) шабел різного типу (С.174–175). Її логічним продовженням є таблиця з переліком останніх, виготовлених в Україні на власній й іноземній сировині (с. 181).

Дану монографію характеризує і така суттєва деталь, як широке використання ілюстративного матеріалу. Отже, кожен текстовий опис шабел супроводжується та підтверджується рисунками, що дають наочне уявлення про них – вигляд, конструкцію й піхви. Тому книга відразу здобула широкий попит серед фахівців.

Надзвичайну цінність становлять розглянуті в окремому підрозділі праці та проаналізовані малюнки шабел в іконографічних джерелах. Новаторський підхід автора до залучення їх у зброєзнавче дослідження варто не тільки всіляко вітати, а й рекомендувати іншим ученим у галузі спецдисциплін широко використовувати в своїх працях не тільки методи і методики дослідження СІД, а й їх безпосередні джерела, які становлять основну наукову базу, котра містить різнопланову інформацію. Саме розглянуті твори живопису, які хронологічно відносяться до розглядуваного автором періоду, дають змогу підтвердити його висновки щодо вигляду шабел, їх деталей, прикрас, оздоблення. Численні портрети козаків, наведені у книзі (чомусь ілюстративний матеріал названо автором «фотографіями») (С. 320 – 365. Фото 41 – 96), – це представницька галерея із зображенням козацьких шабел, котрі вперше представлено так широко в одному монографічному дослідженні. Гетьмани, полковники, сотники та прості козаки, як свідчить ілюстративно-зоровий ряд, завжди зображалися митцями із зброєю, серед якої шаблі належало виняткове місце. Остання відіграє важливу роль для атрибуції (при потребі) самого становища у суспільстві її володаря.

Численні притекстові посилання і великий список використаної літератури (271 позиція. С. 267 – 283) свідчать про велику роботу автора з історіографічними джерелами, котрі поряд із речовими зробили дослідження унікальним зразком їх комплексного вивчення й отримання необхідної інформації. В кінці видання автор подав карти, які засвідчують наявність на українських землях рудень із покладами заліза та подають зорову інформацію про основні центри цехового і козацького виробництва шабел на території краю у XVII – XVIII ст.

Реалізувавши всі поставлені завдання, автор, однак, не закрав тему дослідження шаблі, зокрема української. Пошук в інших місцях зберігання – музеях України й у закордонних сховищах, – безперечно, має багато що додати до даної монографії. Сподіваємося, що результатом подальшої роботи стане видання великого кольорового альбому, котрий представить дослідникам шабел та інших видів холодного озброєння козаків, музеєзнавцям і колекціонерам чудовий та великий джерельний матеріал. А поки що перед нами ошатно, з любов'ю й знанням справи видана фундаментальна праця, яку з

вдячністю сприймають наукова громадськість, працівники музеїв і колекціонери зброї, всіх, хто вивчає історію Війська Запорозького.

І.Н.Войцехівська (Київ), В.М.Даниленко (Київ)